

8. A fehérjék térszerkezetének jóslása

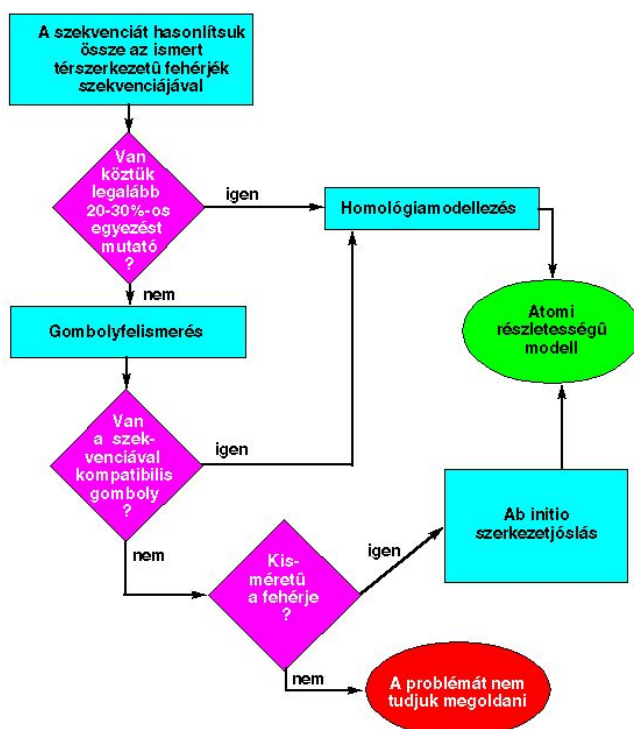
A probléma bonyolultsága

- Általánosságban: találjuk meg egy tetszőleges szekvencia azon konformációját, amely a szabadentalpia globális minimumát adja.
- Egyszerű modellekben kimutatható: a feladat ún. *NP-nehéz*, vagyis a megoldásához szükséges idő a (fehérje)mérettel nempolinomiális függvény szerint (hanem annál gyorsabban) növekszik. (Vagyis bizonyos mérethatár fölött nem megoldható.)
- Gyakorlatban:
 - ◆ a valódi fehérjék szekvenciái nagyon specifikusak (evolúció során kiválogódtak);
 - ◆ a predikcióhoz felhasználhatjuk a már ismert térszerkezeteket mint tudásbázist
- A gyakorlatban tehát a probléma kezelhető.

CASP-ok

- CASP: Critical Assessment of Methods of Protein Structure Prediction (fehérjeszerkezet-jóslási módszerek kritikai felülvizsgálata): kétévenként megrendezett "verseny" a predikcióval foglalkozó kutatócsoportok között
- CASP1 (1994), CASP2 (1996), CASP3 (1998), CASP4 (2000).
- CAFASP1 (1998), CAFASP2 (2000): FA=Fully Automated: teljesen automatikus módszerek ellenőrzése
- Forгатókönyv:
 - ◆ Röntgenes és NMR-es csoportoktól begyűjtik azon fehérjék szekvenciáit, melyek szerkezete várhatóan rövidesen ismertté válik
 - ◆ a kutatócsoportok néhány hónap alatt ezekre predikciókat küldenek be
 - ◆ decemberben (mikor már megvanak a kísérleti szerkezetek) összeülnek és megbeszélik az eredményt; a legsikeresebb jósk előadást tartanak; a Proteins c. folyóirat különszámot ad ki (ált. a következő év októberében, a CASP4 eredményeit még nem közölték).

Három fő módszer

- **Homológiamodellezés** (komparatív modellezés): ha a szekvenciánkhoz van ismert térszerkezetű, a szekvenciánkkal számottevő szekvenciaazonosságot (> 20%) mutató homológ, akkor annak térszerkezete alapján építhetjük fel a mi szekvenciánk jóslt térszerkezetét.
- **Gombolyfelismerés** (fold recognition): alacsony szekvenciaazonosság mellett meg kell találni, van-e az ismert térszerkezetek között a szekvenciánkkal kompatibilis gomboly, s melyik az. Ha találtunk ilyet, akkor homológiamodellezéssel szerkezet is építhető.

- **Ab initio predikció:** nincs számottevő szekvenciaazonosság ismert térszerkezetű fehérjével, s nincs kompatibilis gomboly sem, tehát a szekvenciánkhoz tartozó gomboly ismeretlen. A térszerkezet–predikció ilyenkor fizikai elvek felhasználásával történhet.

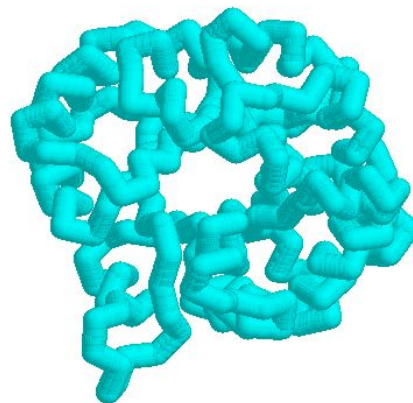
Emlékeztető: A fold ("gomboly") fogalma

- **Fold:** Egy fehérje nagybani, durva szerkezete, a polipeptidlánc gerincének durván vett térbeli lefutása. Magában foglalja a másodlagos szerkezeti elemek körülbelüli, relatív elhelyezkedését és összeköttetéseik sorrendjét. A *fold*ing (felgombolyodás) szóból. Magyarul *gomboly*nak mondhatnánk.
- A hasonló szerkezetű fehérjéknek ugyanaz a foldja, vagyis a gombolya. A fold tehát egy fehérjecsaládot határoz meg, szerkezeti hasonlóság alapján.

Példa:

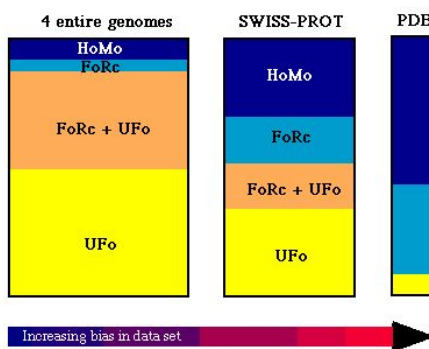
Különböző fajokból származó trióz–foszfát izomerek (TIM) és hasonló fehérjék egymásra illesztett szerkezete (alfa–szénatomokból álló váz).

A fehérjecsalád *fold*-ja, azaz "gombolya", az ún. TIM–barrel fold

A predikció várható sikeressége

- A szekvencia–adatbázis gyorsabban növekszik, mint a térszerkezeti adatbázis
- Térszerkezet jobban konzerválódott, mint a szekvencia: két fehérje 30%–os szekvenciaazonossága esetén térszerkezetük nagyon hasonló. 20–30% között (szürkületi zóna) a hasonlóság kérdésessé válik, de még 10% alatti szekvenciaazonosság esetén is előfordulhat
- Térszerkezet–jóslás legjobban használható módszerei:
 - ◆ Homológiamodellezés: ha az ismeretlen térszerkezetű fehérje szekvenciája >20–25% azonosságot mutat egy már ismert térszerkezetűvel, akkor jó közelítő modell építhető
 - ◆ "Gombolyfelismerő" (fold recognition) eljárások: az esetek egy részében kisebb szekvenciaazonosság esetén is azonosítják a "gombolyt", ezután pedig a homológiamodellezés már alkalmazható a megtalált hasonló térszerkezet felhasználásával.
- Adott szekvencia mekkora valószínűséggel modellezhető a fenti eljárásokkal? Attól függ, honnan vesszük a szekvenciát:

(HoMo: homológiamodellezés, FoRc: fold recognition [gombolyfelismerés], UFo: unknown fold [ismeretlen gomboly], UFo+FoRc: határeset)

- ◆ PDB erősen redundáns: a benne lévő szerkezetek 58%–a modellezhető lenne más ismert szerkezetek alapján

- ◆ SWISS-PROT szekvenciadátbázis szintén torz: a benne lévő szekvenciák kb. 30%-ára lehetne homológiamodellezéssel modellt építeni
- ◆ Újonnan megszekvenált genomok fehérjéi: csak kb. 10%-ra lenne építhető homológiamodell; kb. 40% felismerhető lenne gombolyfelismeréssel, a többi 50% teljesen új szerkezet
- Szerkezeti genomika: célja, hogy a genomban kódolt fehérjék közül kiválogassa azokat a fehérjéket, amelyek szerkezetét kísérletesen (röntgen, NMR) meghatározva az összes többi fehérje homológiamodellezhetővé válik

Homológiamodellezés

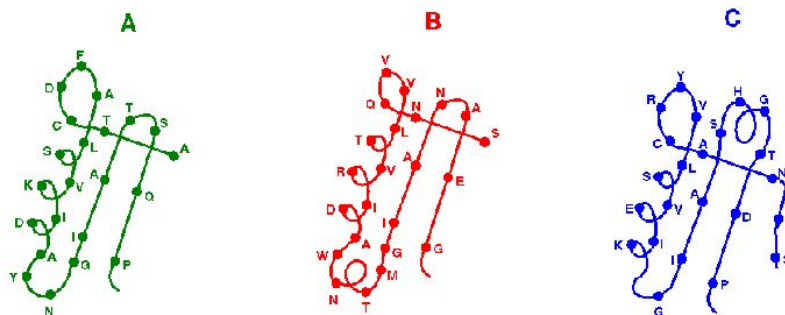
A homológiamodellek rendkívül hasznosak kísérletek tervezéséhez, hipotézisek felállításához, stb.

Hagyományos módszer: lánctöredékek összeszerelése

Kiindulás:

- **referenciafehérjék** (más néven: templátok vagy anyaszerkezetek): a modellezendő fehérje szekvenciájával jelentős azonosságot mutató fehérjék ismert szerkezete
- **"Új" fehérje** (más néven: célfehérje): a modellezendő fehérje, melynek csak a szekvenciája ismert

Referenciafehérjék:

„Új” fehérje szekvenciája:

TADACFNLQLTVKIEAWDSLGIASSNP

A három fehérjét egymásra illesztjük, így kitűnik, melyek a **szerkezeti konzerválódott régiók (SCR-ek)** és a **variábilis régiók (VR-ek)**. A három fehérje szekvenciáját a térszerkezetek fedése alapján összerendezzük, majd hozzárendezzük az új fehérje szekvenciáját:

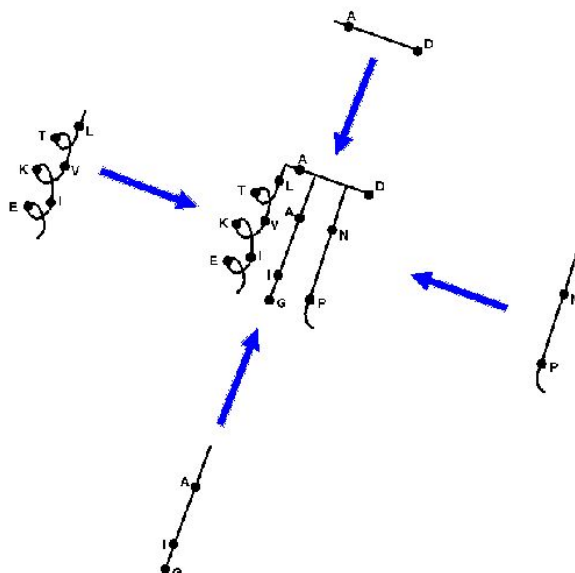
A térszerkezetek szuperpozíciója:

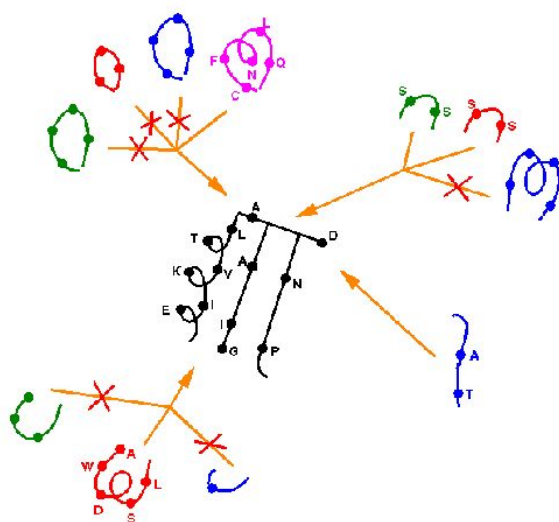
A szekvenciák összerendezése:

,A' :	ATCD-FALS VK IDAYN--GIAT--SQ P
,B' :	SNQ--VVL TVR IDA WN TMGIAN--AEG
,C' :	SSNACR-YVLS VEIK -----GIASHG TDP
,Uj' :	TADACFNLQL TVK IEAWDSLGIAS--SNP

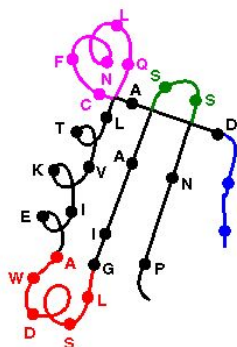
Az új fehérje felépítése: az SCR–eket bármelyik referenciafehérjéből átvehetjük:

A VR–eket egyenként megvizsgáljuk. A referenciafehérjék megfelelő VR–jei közül kiválasztjuk a legilleszkedőbbeket. Ha nincs megfelelő, akkor adatbázisban keresünk odaillo hurkot.

Így előáll a **durva modell**, mely darabokból van összeszerelve. Energiaminimalizálással finomítható.

- Oldalláncok modellezése: az oldalláncokat ki kell cserélni a célfehérjének megfelelőre. Konformációjuk beállítása: a templátfehérjékből átvenni, amennyire lehet, ill. különféle optimalizálási eljárások (pl. rotamerkonformációkkal)

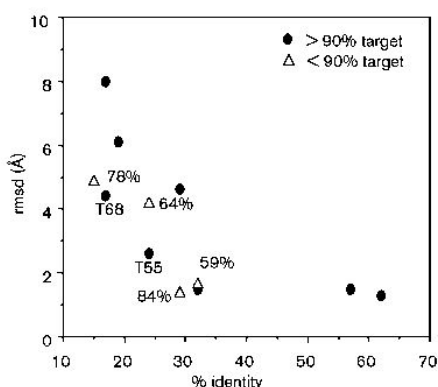
- Hurkok modellezése: ha a templátfehérjék között nincs megfelelő, akkor hurokadatbázisban keresünk megfelelőt, vagy valamilyen konformációkereső eljárást alkalmazunk
- A modell pontossága: az SCR–ek közepén a legpontosabb, a hurkokban a legpontatlanabb

A térbeli kényszerek kielégítésén alapuló módszer

- MODELLER program (Andrej Sali)
- A templátszerkezetekből térbeli kényszereket vezet le a célszerkezetre vonatkozóan (pl. atompárok távolsága, atomhármassok szöge, stb.)
- A kényszereket egy célfüggvénybe egyesíti, majd random kiinduló szerkezetből kiindulva szimulált hőkezeléssel optimalizálja
- Jó minőségű szerkezeteket állít elő, kevés sztereokémiai hiba

Homológiamodellezés a CASP3-on

- Alkalmazott módszerek: a fenti módszerek kombinációi, speciális algoritmusokkal bővítve, sok helyen emberi beavatkozással
- Sikeresség:

X: szekvenciaazonosság a templáttal, Y: rmsd a valódi szerkezettől

rmsd: root mean square deviation, két szerkezet egymástól való különbözőségének mértéke, tkp. az egymásnak megfelelő atomok közötti távolságok négyzetes közepe.

Látható: kb. 30% szekvenciaazonosság fölött igen jó modell építhető

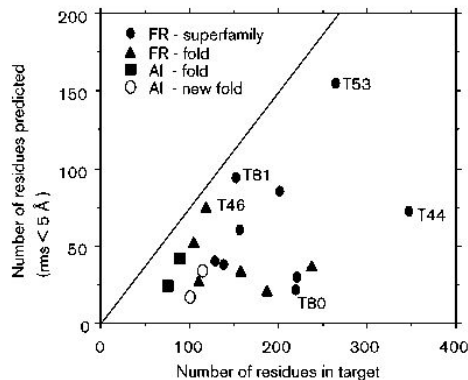
- A nagyobb, templát nélküli hurkok és az oldalláncok modellezése nem kielégítő pontosságú
- Legkritikusabb tényező: a szekvencia–szerkezet összerendezés.
 - ♦ Az összerendezést nagyon gondosan kell elkészíteni, pl. figyelembe véve a templátszerkezetekben konzerválódott H–kötéseket, kontaktusokat, stb.
 - ♦ Az elkészült modellt megvizsgálva az összerendezésen javítani lehet, s annak alapján jobb modellt építeni

Gombolyfelismerés

- Távoli homológok (<25% szekvenciaazonosság) gyakran azonos gombollyal rendelkeznek. A feladat ennek felismerése
- Két dolog kell hozzá:
 - ♦ Egy "gombolykönyvtár", ami az ismert térszerkezeteket (gombolyokat) tartalmazza valamilyen formában.
 - ♦ Egy összehasonlító módszer, amellyel meg tudjuk állapítani, hogy egy adott szekvencia mennyire illeszthető, húzható rá egy adott térszerkezetre
- A módszer: a szekvenciánkat egyenként az összes gombollyal összehasonlítjuk, hogy megtaláljuk, van-e köztük olyan, amit a szekvenciánk felvehet.
- Általános eljárás: **feldűzés** (threading): az ismeretlen szerkezetű fehérje szekvenciáját valamiképpen "fel kell fűzni" az ismert térszerkezetekre, és valamilyen potenciálfüggvénnyel értékelni kell a szekvencia és a szerkezet illeszkedését
 - ♦ Korábbi eljárások: az oldalláncok környezetét vették alapul (környezet polaritása, eltemetettsége, másodlagos szerkezet, stb.)
 - ♦ Újabb eljárások: a párpotenciálok van a hangsúly (az ismert térszerkezetekben található aminosav–aminosav kontaktusok alapján levezetett potenciálfüggvények)

Felfűzés a CASP3-on

- A hat legeredményesebb csoport módszerei:
 - ◆ Három csoport (Jones, Sippl, Bryant) párpotenciálokra alapuló pontozófüggvényt alkalmazott, kiegészítésekkel:
 - ◆ Jones csoportja és Sippl csoportja (ProFIT program): a potenciálfüggvény az aminosavpárok szekvenciabeli és térbeli távolságától is függ; továbbá a jóslott másodlagos szerkezetet is figyelembe veszik
 - ◆ Bryant: a kontaktpotenciálokra felül az ismert térszerkezetekben talált, konzerválódott hidrofób magok ismeretére is támaszkodott
 - ◆ K. Karplus: tisztán szekvencia alapú módszer, ún. rejtett Markov-modell
 - ◆ Nishikawa, Koretke csoportjai: sokféle módszer kombinációját alkalmazták, ezek alapján konszenzus
- Eredmények:

A legjobb gombolyfelismerési predikciók. X: a fehérje hossza; Y: az 5 angströmnél kisebb rmsd–vel (a valódi szerkezettől való eltérés) prediktált aminosavak száma

- Látható: az eredmény vegyes. Néhány fehérjére jó a predikció, a többségre elég rossz, némelyikre csapnivaló
- A felfűzési módszerek egyelőre nem kielégítőek (egyetlen módszer sem képes az esetek >40%–ában helyes eredményt adni)

Távoli homológiák felismerése

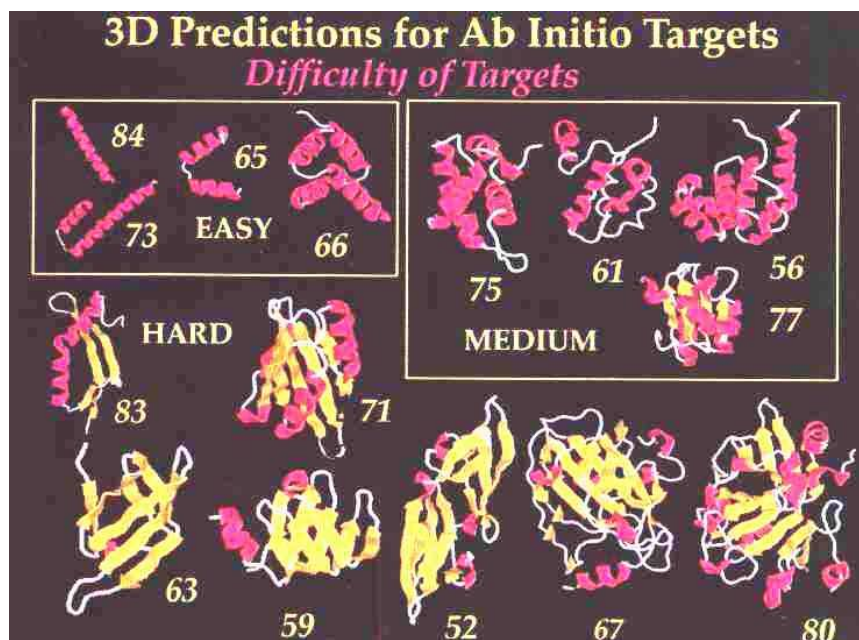
Ha szekvenciahasonlóság alapján a szekvenciánkhoz nem találunk ismert térszerkezetű homológot, akkor segíthet egy olyan módszer, amely távoli homológokat is megtalál, s ezek között lehet egy olyan, ismert térszerkezetű homológ, amelyet fel tudunk használni a térszerkezet–jósláshoz. A gombolyfelismerés is tkp. távoli homológiát detektál (felismeri a rokonságot két fehérje között az alacsony szekvenciabeli hasonlóság ellenére).

- A probléma másik megközelítése: tisztán a szekvenciák alapján dolgozunk
- **PSI-BLAST** program (Position Specific Iterated Basic Local Alignment Search Tool): a BLAST összerendezés–kereső program kiterjesztése:
 - ◆ Előbb egy hagyományos BLAST kereséssel kigyűjti egy szekvencia homológjait, ezekből többszörös összerendezést készít
 - ◆ A többszörös összerendezésből elkészít egy szekvenciaprofilt
 - ◆ A szekvenciaprofillal újból keresést végez a szekvenciaadattábazison
 - ◆ Ezáltal távolabbi homológokat is megtalál
- A PSI-BLAST a felfűzési módszerekkel összemérhető hatásfokkal találja meg a távoli homológokat, így a gombolyfelismerés versenytársa lehet.

Ab initio térszerkezetjóslás

CASP3

A célszerkezetek:

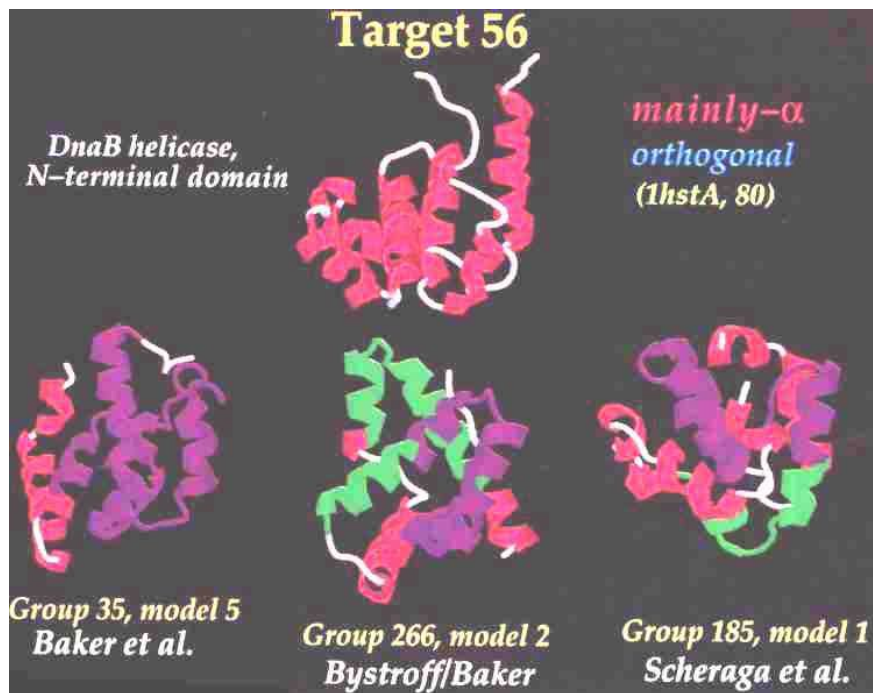
Az alkalmazott módszerek

Nincs standard eljárás. Sokféle, egyedi módszer:

- **Skolnick** és mtsai: többszörös szekvenciaösszerendezésekből kényszerfeltételeket vezettek le a másodlagos és harmadlagos szerkezetre [kontaktusok] nézve. Ezután rácsmodellként szimulálták a fehérje felgombolyodását; 1000 szimuláció közül a legalacsonyabb energiát eredményezőt tekintették végleges modellnek
- **Scheraga** és mtsai: "egyesített-atom" modellben (csak alfa-szénatomok) konformációkeresés, majd "összes-atom" modellben finomítás
- **Osguthorpe**: egyszerűsített fehérjemodell, molekuladinamikai szimulált hőkezelés
- **Levitt** és mtsai: tetraédes rácsmodellként generálták az összes lehetséges konformációt, majd a legalacsonyabb energiájúakat alapul véve, másodlagosszerkezet-jóslást is felhasználva, áttértek "összes-atom" modellekre, ezeket egy komplex pontozófüggvénnyel értékelték
- **Mosberg** és mtsai: másodlagosszerkezet-jóslás után manuálisan illesztgették össze a másodlagos szerkezet elemeit, hogy eltemetődjenek a hidrofób felszínek
- **Baker** és mtsai: 3–9 aminosav hosszúságú fragmentumokra kerestek modelleket az ismert szerkezetek adatbázisában, majd ezeket összeillesztették, egy energiafüggvénnyel értékelték, majd a szemre legjobban kinéző mellett döntöttek

Eredmények

- Több csoportnak sikerült >30 aminosavas fragmentumokat jó közelítéssel jósolni (< 4 angström rmsd)
- Az alfa és az alfa-béta típusú fehérjék architektúráját többnyire jól megközelítették

- A tudás alapú (ismert szerkezetek adatbázisára támaszkodó) módszerek jobban teljesítettek, mint a fizikai alapú módszerek
- Egészében véve komoly előrelépés van a CASP2-höz képest

CAFASP1

- Teljesen automatikus gombolyfelismerési módszerek tesztje
- Eredmény: jóval gyengébben működnek, mint emberi beavatkozással

További kilátások

- CASP4: már lezajlott, de még nem közölték az eredményeket.
- Nagyobb szabású predikciós projektek kezdődtek a szerkezeti genomikai programok kapcsán
- Már van MODBASE modelladatbázis, mely folyamatosan bővül. A kísérletes szerkezetek meghatározásával párhuzamosan ellenőrizhetők a modellek